

Mussolini, az építész

Absztrakt

A dolgozat a két világháború közti Olaszországban mutatja be, hogy milyen befolyása volt Mussolininak az építészetre, és hogyan állította ezt politikai szolgálatába állítását. Mérlegeli, hogy a politikai célú építészet a *Duce* személyi kultuszának építésére és a fasiszta ideológia társadalomba ültetésére mekkora hangsúlyt kapott. E kettő cél közül a dolgozat inkább az utóbbinak tulajdonított nagyobb jelentőséget, mert Mussolini saját szerepét a média segítségével erősítette. A dolgozat a fasiszta vezér politikai indíttatású építkezéseit két szempont szerint vizsgálja. Egyrészt a városalapítások megtervezettségét, mint a politikai eszmék és a fasizmus társadalomhoz juttatását, ami során közel kétszáz település épült fel, másrészt az itáliai nagyvárosok – elsősorban Róma – központjának fasiszta ideológia szerinti átalakítását. A dolgozat rávilágít többek között arra, hogy Mussolini olaszok százezreinek adott új lakóhelyet olyan városokban, amelyek megtervezettsége a fasiszta ideológia hatalmának nagyságát hivatott szimbolizálni. Továbbá a nagyvárosok átépítése során ezrek kényszerültek búcsút venni korábbi lakhelyüktől, Mussolini építészeti ötleteinek megvalósítása miatt. Felhasználva az építészetet, Mussolini sikerrel bizonyította az ország fejlődésében való kiemelt szerepét, ezzel próbálva igazolni Augustus császárhoz való hasonlóságát, akire példaképként tekintett. A dolgozat vizsgálatot más diktatúrákból kiemelt példákkal, a futurista építészet és a fasiszta ideológia összefonódásának bemutatásával támasztja alá.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. HATALOM ÉS ÉPÍTÉSZET KAPCSOLATA.....	4
2.1 XX. századi diktátorok építményei.....	5
2.1.1 Hitler: Germánia és gigászi mauzóleum.....	5
2.1.2 Sztálin szobrok és a Szovjetek Palotája.....	5
2.1.3 Kelet-európai kommunista rezsimek	6
2.2 XXI. század: pénz, hatalom, megalománia.....	6
3. A FASIZMUS ÉS A FUTURIZMUS KAPCSOLATA.....	7
3.1 A futurizmus	8
3.1.2 Futurista építészet.....	8
3.2 A fasizmus	9
3.2.1 A fasiszta ideológia térnyerése	10
3.3 Közös elvek és az elszakadás.....	11
4. A FASISZTA ÉPÍTÉSZET: KIÜRÍTENI A VÁROSOKAT!.....	12
4.1 Urbanizáció helyett dezurbanizáció	14
4.2 Új városok megtervezése	17
4.3 Mussolini: épületek vagy média?.....	20
4.4 Mussolini gigászi felhőkarcolói	21
5. VÁROSÁTALAKÍTÁSOK OLASZORSZÁGBAN	23
5.1 Modernizáció	23
5.2 Műtőasztalon az Örök Város.....	24
5.2.1 Rombolva teremteni.....	25
5.2.1.1 Történelmi központ.....	25
5.2 A modern város képe	27
6. ÖSSZEFOGLALÁS	28
Forrásjegyzék	31
Melléklet.....	36

1. Bevezetés

Mussolini nevét nem szokás kapcsolatba hozni az építészettel, dolgozatom mégis ebben a kontextusban vizsgálja a hatalomgyakorlását. Érdeklődésemet a témával kapcsolatban egy építészeti blogbejegyzés keltette fel, ennek hatására kezdtem el foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy Mussolini az építészettel milyen célok szolgálatába állította, saját személyi kultuszának propagálására vagy a fasiszta ideológia népszerűsítésére. Dolgozatomban ezt a témát vizsgálom, fő kérdésem arra irányul, melyik szempont hogyan és mekkora hangsúllyal jelent meg politikájában.

Dolgozatomban tehát a fasiszta építészet Mussolini-féle változatát vizsgálom, az építészetben megjelenő és azon belül értelmezhető fasiszta ideológiával együtt, így dolgozatomat műfaja elméleti elemzés. Ebből adódóan külön módszertant nem volt szükséges alkalmaznom.

A dolgozat alapjául szolgáló kutatás elvégzése során a legnagyobb nehézséget a nem elektronikus források nehéz hozzáférhetősége és beszerezhetősége okozta. Forrásként az eredeti, olasz nyelvű dokumentumokat, kiáltványokat valamint olasz nyelvű könyveket, döntő hányadban külföldi tanulmányokat használtam fel. Ezek elsősorban a futurizmus és a fasizmus kapcsolatáról, Mussolini városépítésben játszott szerepéről szólnak. A felhasznált munkák másik részét történelmi és szakfolyóiratok cikkei valamint a római Cinecittá Luce Történelmi Archivum (*l'Archivio Storico di Cinecittá Luce*) felvételei képezték. Az általam hozott példákat igyekeztem minél szemléltetőbb fotókkal alátámasztani, ezek a dolgozat mellékletében találhatóak.

Mussolini hatalomgyakorlása alatt összesen százkilencvenkettő város épült fel addig lakatlan területeken. Az építkezések egyszerre nyújtottak megoldást az Olaszországot érintő gazdasági és társadalmi nehézségekre, és adtak lehetőséget a fasizmus eszméinek elterjedésére, Mussolini személyi kultuszának építésére.

Dolgozatom elején modernkori példákkal igazolom, hogy a hatalmon lévők gyakran propaganda céljaik eszközévé teszik az építészettel. A XX. században Hitlernél és Sztálinnál még erősebben észrevehető az építészet politikai célokra való felhasználása, mint Mussolininál. A náci Németország és a Szovjetunió diktátorainak sokkal nagyravágyóbb építkezési tervei voltak. Ezzel szemben a XXI. században a politikai hatalom helyett egyre inkább a gazdasági hatalom számít az építészeti alkotások megrendelésében.

A harmadik fejezetben a futurista építészeti irányzat és a fasiszta ideológia kapcsolatát vizsgálom, a két csoport azonos és ellentmondásos alapelveit kiindulási pontnak véve. A

dolgozat következő részében röviden ismertetem az első világháború utáni Olaszország gazdasági és társadalmi problémáit, melyekkel Mussolininak a hatalomátvétel után szembe kellett néznie. Az egyik legjelentősebb problémaforrás a városba áramló tömegek kezelése volt. Megoldást az új városok építése jelentett, Mussolini Olaszországban összesen száznegyvenhat ma is lakott, kisebb-nagyobb méretű települést alapított. A fejezetben elsősorban a városalapítás körülményeit és a városok megtervezettsége mögött álló ideológiát és a politikai célokat vizsgáltam. Fő kérdésem az volt, hogy a propaganda hogyan használta fel a városok építését a Fasiszta Párt és Mussolini népszerűsítésére.

Az új városok megalapítása mellett jelentős átalakításokon esett át az itáliai városok nagy része, dolgozatomban Róma átépítésének és újratervezésének főbb mozzanatain keresztül mutattam be a mögöttes ideológiai, politikai tartalmat. A vizsgált átalakításokat két csoportba soroltam: az egyikbe teljes városrészeket érintő, előbb romboló majd építő munkálatokat, a másikba pedig a Róma külvárosában megépített új városnegyed tartozik.

2. HATALOM ÉS ÉPÍTÉSZET KAPCSOLATA

Az építészetről kijelenthető, hogy nagyon erős kifejezőerővel bír, és más művészetterületekkel ellentétben legtöbbször nem mentes az ideológiai háttértől. A politikai cél meghatározása nem egyszerű feladat, a legtöbb esetben nehéz tisztán megfogalmazni az építészet ideológiai üzenetének pontos tartalmát, amelynek a legtöbb esetben része az épületet megrendelő személy nagyságának dicsőítése. A hatalommal bíró uralkodók már az ókortól vágyat éreztek képzelt vagy valós nagyságuk időtállóvá tételére, a hírnevük minél hosszabb és jelentősebb módon való konzerválására az utókor számára.

Ebben a fejezetben a XX. század elején Hitler és Sztálin építészeti törekvéseinek érintőleges bemutatásával érvelek amellett, hogy a politikai vezetők és az építészet kapcsolata Olaszországon kívül máshol is megjelenik.

Dolgozatom a politikai hatalomra fókuszál, ezért munkám során a nem politikai hatalommal rendelkező csoportok építetési gyakorlatára csak érintőlegesen térek ki. Azonban elsősorban a jelenkori trendek miatt szükségesnek látom megemlíteni például a jelentős gazdasági befolyással bíró emberek és az építészet kapcsolatát is. Az arab világ olajsejkjei nagy gazdasági hatalommal és befolyással rendelkeznek, ez építészeti terveiken keresztül jól szemléltethető példaként illeszkedik a munkámba.

2.1 XX. századi diktátorok építményei

A XX. század során a kiemelkedő hatalommal rendelkező vezetők jelentős hatást gyakoroltak hazájuk, egy-egy város építészeti struktúrájára. Dolgozatom ezen részében modernkori, XX. századi példák bemutatásán keresztül igazolom a hatalom és építészet kapcsolatának folyamatos jelenlétét. Először a náci Németországot irányító Hitler, majd Oroszország kommunista diktátora, Sztálin és ezt követően az arab olajsejkek XXI. századi építészeti megalomániáján keresztül a hatalom és építészet jelenkori összefonódását szemléltetem.

2.1.1 Hitler: Germánia és gigászi mauzóleum

1940-ben, a francia hadsereg összeomlása után, Hitler párizsi látogatásának első állomása a város operaházának épülete volt. Az operaház főépítészei és főszobrásza kíséretében vizsgálta meg, elsősorban azzal a céllal, hogy ihletet merítsenek a Harmadik Birodalomban építendő új, gigantikus, a párizsi operaháznál még lenyűgözőbb építményekhez (Sudjic, 2007). Azonban közel sem ez számított Hitler legnagyobb kaliberű tervének. A *Führer* Berlin városának teljes újratervezésével bízta meg Albert Speer birodalmi főépítést, a tervezőnek Hitler saját skicceiből és vázlataiból kellett kiindulnia. Hitler több óriási méretű épületet terveztetett, ezek közül a legkiemelkedőbb a Dicsőség Csarnoka névre keresztelt épület. A 320 méteres kupolával rendelkező csarnokot a világ legmagasabb kupolás épületének tervezték. Az építményt Hitler és a Német Birodalom előtti tiszteletadás jelképének szánták, a leigázott nemzetek itt adták volna át minden évben a hálaajándékukat, valamint a Hitler végső nyughelyéül szolgáló épület zarándokhellyé vált volna a *Führer* halála után (Jamrik, 2010b).

2.1.2 Sztálin szobrok és a Szovjetek Palotája

A kommunista építészet példaként tekintett az olasz fasiszta városok építészetére. Ám Sztálin elképzelései az ország átalakításában sokkal nagyratörőbbek voltak, mint Mussolini tervei. Az orosz diktátornak jelentős szerepe volt a Szovjetunió és Moszkva átépítésében, de dolgozatomban csak a Moszkva városát érintő gigászi terveket emelem ki. A legjelentősebb a Szovjetek Palotája néven ismerté vált épület terve. Sztálin célja a világ legmagasabb építményének megalkotása volt, amelynek anyagszükséglete csak az építőkőből háromszor múlta volna felül az egyiptomi Kheopsz piramisét. A 426 méter magasra tervezett épület a szovjet nép nagyszerűségét hivatott volna dicsőíteni. A munkálatokat a háború, majd Sztálin halála miatt nem fejezték be, azonban a hetvennégy emeletnyi mély betonalapozás elkészült, mielőtt Moszkvát az ellenséges csapatok veszélyeztették volna (Jamrik, 2010a).

Mussolinival ellentétben Sztálin a saját személyi kultuszát sokkal erősebb formában kívánta megörökíteni. Rengeteg olyan szobrot készített magáról, amelyek különböző hétköznapi tevékenységek közben ábrázolják őt, ezzel is erősítve a nép fölött atyáskodó szerepét.

Hitler és Sztálin vakmerő építészeti alkotásokat akartak megvalósítani, egy részüket sikerült is felépíteni. Mindkettőjük nagy hangsúlyt fektetett a saját személyének kiemelésére, utolérhetetlenként való feltüntetésére. Emberfeletti terveikhez a következő alfejezetben bemutatott, XXI. századi építészeti törekvéseket tudom hasonlítani. Ezek nagyban eltér a Mussolini által irányított fasiszta építészet alkotásaitól, ám ez nem jelenti azt, hogy a *Ducenak* nem állt volna szándékában ilyen épületeket is emelni (Jamrik, 2011; Popular Mechanist, 1925; Sudjic, 2007).

2.1.3 Kelet-európai kommunista rezsimek

A gigantikus épületeken kívül egész települések, városok megalapítása is szolgálhat politikai célokat. Ezt Mussolini kapcsán dolgozatom második felében részletesebben kifejtem, azonban fontosnak tartom megemlíteni a kelet-európai kommunista rezsimek városalapító munkásságát. Egy város vagy település felépítésével a rendszer legitimitásának megerősítése is cél volt. Magyar viszonylatban Sztálinváros és Leninváros példája a legszemléletesebb. Mindkét várost lakatlan területen, szántókra és búzatáblákra emelték fel. Az emberek szemében a városok grandiozitását a jövőbeli célkitűzések jelentették elsősorban. A városban felépülő kohó óriási mennyiségű acélt, kokszot és nyersvasat szolgáltatott volna a népgazdaságnak (Horváth, 2005).

2.2 XXI. század: pénz, hatalom, megalománia

Napjainkban a legnagyobb feltűnési, környezetmódosítási törekvésekkel rendelkezők közül a gazdasági hatalmat birtokló személyek csoportját, elsősorban az arab világ hercegeit szeretném kiemelni. Az ő törekvéseik olyan óriásiak és nagyravágyóak, hogy új megvilágításba helyezik a hatalom és az építészet kapcsolatát. Példaként a *Falconcity of Wonders* projektet szeretném kiemelni. Ez egy gigantikus méretű város terve, amelynek célja, hogy újraépítsék a már meglévő építészeti remekeket nagyobb, drágább, pompásabb módon. A városon belül az egyik legnagyobb épületkomplexum a Taj Mahal négyszeres reprodukciója, amit Taj Arabianak kereszteltek el (Falconcity of Wonders, 2014).

Manapság a hatalom és az építészet már nehezen értelmezhető az eddigi kontextusban, amelyben még egy ember, vagy éppen egy politikai, vallási ideológia áll az építészet

középpontjában. Ma sokkal inkább az emberi hiúságot látom kibontakozni, úgy gondolom, hogy az itt bemutatott épületek, városok létrehozásának célja az ember alkotási képességének, nagyságának hangsúlyozása. A gigászi épületek azt szimbolizálják, hogy a létrehozóinak – pontosabban a finanszírozóinak – hatalmában áll a környezet teljes átalakítása, a természet felülbírlása. Erre példaként a sivatagban épített sípályát (The Playmania, 2012) vagy a tengeren épített, világtérképet formázó szigetcsoporthoz említeném a Falconcity-n mellett (Private Island Inc., 2013). Az ehhez hasonló építmények a modern kor piramisai, diadalívei. Rávilágítanak arra, hogy akinek hatalma, pénze van, az bármit megtehet, hogy nagyságát minél hosszabb ideig fitogtathassa.

Azonban ezek a projektek már olyan nagyságrendűek, hogy megrendelőinek neve nem maradhat fenn, hiszen több tíz, akár száz főből is álló csoport szükségesek egy-egy ilyen projekt megvalósításához. A személy hírnevének megőrzése mára háttér beszorult, inkább a végeredmény, az elkészült remekmű hírnevének továbbörökítése a cél. A fókusz folyamatosan áttolódik az alkotó személyről az alkotásra, az építetőről az építményre.

A fejezetben több modernkori példával támasztottam alá a hatalom és az építészet viszonyát. A következő fejezetben a fasiszta és a futurista építészet kapcsolatán keresztül rátérek a két világháború közti fasiszta Olaszország helyzetének ismertetésére.

3. A FASIZMUS ÉS A FUTURIZMUS KAPCSOLATA

A fejezetben a futurista művészeti irányzat és a fasiszta ideológia kapcsolatát, összefonódásának jellemzőit mutatom be. A futuristák jelentős támogatói bázist jelentettek Mussolininak, szerepük volt a fasizmus népszerűsítésében, a fasiszta párt alapítói között sok futurista művész volt. A háború utáni stabilizálódási folyamat alatt – melynek során a társadalmon belül érezhető volt a rendhez, a békéhez való visszatérés újbóli elterjedése – a futurizmus követőinek száma csökkent, ám a húszas évek végére csaknem a hivatalos fasiszta építészeti irányzattá vált. Ezt csak az akadályozta meg, hogy Mussolini az új német kultúrpolitika hatására a futurizmust az összes avantgárd művészeti irányzattal együtt az „elfajzott művészetek” közé sorolta, így ennek helyét átvette a racionalizmus (*razionalismo*), a futurista művészek egyre inkább perifériára szorultak (Fekete, 2010).

Először – a *Futurista kiáltvány* című manifestumból kiindulva – bemutatom a futuristák világnézetét és az irányzat által képviselt főbb álláspontokat, valamint a *Futurista építészet* röpiraton keresztül az építészethez való hozzáállásukat. Az ideológia részletes bemutatását azért érzem szükségesnek, mert sok kapcsolódási pont lelhető fel a fasizmussal, bár néhány

ellentétes alapidoktrína is érzékelhető a két ideológia között. Ezt követően a fasiszta ideológia kialakulásának körülményeit mutatom be, Mussolini felemelkedésének hátterét, hirtelen és ugrásszerűen növekvő népszerűségét.

3. 1 A futurizmus

A futurista művészeti irányzat alapítója és egyik leghíresebb képviselője Filippo Tommaso Marinetti olasz származású művész. 1909. február 20-án Párizsban publikálta a *Futurista kiáltványt*, melyben a mozgalom főbb tanait, megalapításának mértékét írta le. Ebben az alfejezetben a kiáltvány alapján mutatom be a futurista irányzatot. A futuristák minden ellen lázadtak, ami megszokott, régi, és amiben nincs erőszak, küzdelem vagy harc. Dicsőítették a háborút, a militarizmust, a patriotizmust, megvetették a nőket. Szépségideáljuk szerint a sebesség ábrázolása – például egy száguldó autó – sokkal gyönyörűbb, mint egy szobor vagy műalkotás. A futuristák szerint a múlt megtagadásában kell keresni a művészetek értelmét. A múzeumok, a templomok, az akadémiák és minden, ami ezekhez kapcsolódik haszontalan, felesleges és kártékony. A régmúltra való emlékezés beszennyezi az emberek elméjét és megbetegíti a nemzetet.

A futuristák állításai szerint az ország felesleges ócskaságokkal van teli, meg kell tisztítani. Olaszországot meg kell gyógyítani a betegségéből, el kell távolítani a professzorokat, a régészeket, az antikváriusokat. A múzeum nem más, mint egy temető, a rengeteg múzeum megannyi temetőként teríti be az egész országot. Évente egyszer virággal tisztelegni egy kép előtt még elfogadható lenne, ám naponta megcsodálni olyan, mintha az emberek az érzékenységüket temetnék.

A futurista ideálkép szerint az alkotó folyamatot a fiataloknak kell végrehajtania, ők képesek az előrelépésre. Idősödve már nem alkothat az ember új dolgokat, nem lehet megújító, begyepesedik a saját alkotásába, így mindig szükség van az új generációra. Az új generációnak kötelessége megtagadni a régit, elvetni tanait és teljesen elfordulni tőle. Kötelességük annyira megvetni és utálni a régi eszme képviselőit, és magát a régi eszmét is, mint amennyire csodálták, mikor új volt (Marinetti, 1909).

A futurista irányzat követőinek hitvallásának ismertetése után, a következő alfejezetben bemutatom a futurista építészek felfogását és alapvető gondolkodását.

3.1.2 Futurista építészet

A futurizmusnak már a kezdetektől voltak képviselői az összes művészeti ágban. Az *Futurista kiáltványt* aláírók között a festők, az írók, a költők ugyanúgy képviseltetve voltak, mint a szobrászok. Kivételt egyedül az építészet jelentett, nem ismertek olyan fiatal alkotót, aki méltó

módon lett volna képes megjeleníteni a futurista eszméket az építészetben keresztül. Ez aggodalommal töltötte el a futuristák vezetőit: Marinettit, Carlo Carrát és Luigi Russolo-t. Végül csatlakozott a mozgalomhoz Antonia Sant'Elia, és 1914. július 11-én röpirat, majd később újságcikk formájában is terjesztetni kezdték a *Futurista építészet kiáltványát*, melyben Sant'Elia fogalmazta meg a futurista építészet jellemzőit (Brunetti, 1993).

A kiáltvány elején nagyon erős kritika olvasható az akkori olasz építészetéről, elsősorban annak unalmasságáról, semmitmondóságáról és ürességéről írt a fiatal építész. Szerinte az 1700-as évektől már csak üres stilisztikagyakornokként lehet az építészetre nézni, akik Kínából és Japánból lopott ötletekkel próbálják emlékezetessé tenni az épületeket, különböző ál-újszerű dekorációkat és megoldásokat alkalmazva. A futuristák szerint nincs szükség járdákra, homlokzatokra, dekorációkra, kapualjakra és főként nincs szükség a régmúltat idéző épületekre, emlékművekre. El kell vetni a költséges anyagok használatát, a kocka és gúla formavilágot, a régi épületek, terek restaurációját és megőrzését célzó törekvéseket. A monumentális építészet helyett a cél egy olyan városkép kialakítása, ahol az épületek a modern technika és a tudomány jegyében kerülnek megépítésre. A futurista építészet az üveg, a vasbeton, a vas és az acél építésze, nem egy előre meghatározott formavilág szerint működik, mert mindent meg kell hagyni a maga szépségében (Sant'Elia, 1914).

Ebben a kiáltványban is felismerhető a futuristák lázadó ideológiája, a régmúlttal, az antikkkal való szembenállás, és a folyamatos változásért folytatott küzdelem, a fiatalokba vetett hit és az egyszerűségekre való törekvés. Érzékelhető az a megújulási vágy, amit Marinetti a *Futurista kiáltványban* fogalmaz meg, miszerint a jövő generációinak el kell törölnie a korábbi rendszer alkotásait, minden kornak meg kell teremtenie a saját rendszerét. A Futurista építészet kiáltványában ezt Sant'Elia így fogalmazza meg: „*A házak kevesebb ideig bírják majd, mint mi. Minden generációnak fel kell építenie a saját városát.*” (Sant'Elia, 1914)

3.2 A fasiszmus

Az olasz fasiszta ideológia kialakulása 1919-re tehető és elsősorban Benito Mussolini nevéhez fűződik. A fasiszta ideológia – az 1925-ben kiadott *A fasiszta értelmiségiek kiáltványa* (Nagy, 2004) szerint – egy új és egyben régi mozgalom, mely erősen kapcsolódik az olasz nemzet egészéhez. Megalakulása szorosan köthető az akkori olasz szociáldemokrata kormány politikájával való ellenálláshoz, az akkor hatalmon lévőket Mussolini a frontról visszatérő katonatársaival együtt erős kritikával illette. A szociáldemokrata kormányt hibáztatták az ország morális értékrendjének válságba kerülése; az Állam, a Király és a Hadsereg tekintélyének lealacsonyítása; a társadalom széthúzása és a törvénnyel szembenálló, önző

gondolkodás előtérbe kerülése miatt. Giovanni Gentile, a kiáltvány szerzője a fasiszta politikára morális és politikai mozgalomként tekint, mely hagyományt és küldetést is jelent egyben. A fasiszta politika megteremti a lehetőséget az egyén számára élete értelmének megtalálására, melyben a Haza kiemelten fontos szerepet játszik (Gentile, 1925).

A fasizmus sikere és elterjedése nagyrészt a fiatalok körében tapasztalható gyorsan növekvő népszerűségében rejlett, hamar a fiatalok pártja lett. Gentile megfogalmazásában a fasiszta párt minden olasz hitévé vált, „... aki a múlt miatt méltatlankodó s ugyanakkor megújulás iránt áhító [olasz].” A fasizmus nem más, mint „... Életteli, erőszakos hit, mely egyáltalán nem volt hajlandó tisztelni bármit is, ami az étellel, a Haza nagyságával szemben hathatott [...] Határozott, felfegyverzett, fekete inges, katonailag rendezett fiatalok azért fordultak szembe a törvénnyel, hogy új törvényt vezessenek be: mint fegyveres erő az Állam ellen az új Állam megalapítására.” (Gentile, 1925)

A fasizmus nem veti el az erőszak lehetőségét, ha az céljai eléréséhez szükséges. A dicsőséges múlt, a hagyományok és a tradíciók tiszteletét helyezi előtérbe, szemben állt az akkori ideológiákkal és a változást, az új rend kialakítását szorgalmazta. A Nemzeti Fasiszta Párt 1921-es programjában megfogalmazottak alapján a család és a közösség olyan közös társadalmi értékek, melyeknek támogatása és védelme az egyének és az állam közös feladata. Az állam feladata, hogy a nemzet fejlődését támogassa, ezért nem monopolizálnia, hanem támogatnia kell minden olyan szociális, művészeti, etikai, vallási törekvést, mely a nemzet egységességét mozdítja előre (Partito Nazionale Fascista, 1921).

3.2.1 A fasiszta ideológia térnyerése

A fasiszta ideológia gyors elterjedésével kapcsolatban érdemes megvizsgálni az olasz társadalmi, demográfiai és gazdasági kérdéseket, amelyek a fasizmus kialakulásához vezettek, és amelyeknek szerepük volt az országot érintő változásokban.

Az I. világháború után általános elégedetlenség jellemezte az olasz közhangulatot. Bár a háborúból győztes országgént kerültek ki, de az országnak súlyos problémákkal kellett szembenéznie. Elsősorban az eladósodottság és az infláció jelentett problémát az olasz gazdaságnak. A líra leértékelődése, a mérsékelt gazdasági fejlődés mellett a kormány látszólagos tehetetlensége is fokozta az elégedetlenséget. A világháború után rengeteg család döntött a városba település mellett, magas volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya, ám egyre többen próbáltak meg ipari munkásként állást keresni. Az emelkedő munkanélküliség mértéke is negatív hatással volt a gazdasági mutatókra és a társadalomban is elégedetlenséget szült. A munkanélküliséget csak fokozta a frontról visszaáramló katonák tömege és az ellátásuk,

rehabilitálásuk nagy mértékben növelte a szociális kiadásokat is. Gondot jelentett az urbanizáció folytán beáramló embertömegek városokban való elhelyezése is.

A két világháború közti Itáliára is igaz az a tudományos és közéleti közhely, mely szerint válság idején a szélsőségek előretörnek. Így nyert felemelkedési lehetőséget a fasiszmus is.

3.3 Közös elvek és az elszakadás

A két ideológia és építészeti stílus nagyon sok mindenben eltér, a futuristák mégis erős bázisát jelentették a fasiszmus követőinek, a Nemzeti Fasiszta Párt megalakítása során sok futurista művész lépett be a pártba. Alapvetően három közös ideológiai kapcsolódási pontot vélek felfedezni.

Az egyik az erőszakkal való szimpátia, annak nyílt alkalmazásának lehetősége, akár a háború lehetőségének támogatása. Ezt az állításomat alátámasztják a két párt kiáltványából idézett részek, amelyekben nyíltan megjelenik az erőszakhoz és az agresszióhoz való vonzódás. A másik kapcsolat a fiatalokra, mint célcsoportra való pozicionálás: a fasiszták és a futuristák is bennük látták a fejlődés lehetőségét, őket igyekeztek megszerezni támogatóként. Ez a futuristák részéről Marinetti a *Futurista kiáltvány*ban kihirdetett eszméivel támasztható alá, miszerint a futurista művészek negyven éves korig tartják alkotóképesnek az embert, utána már új, fiatal generációnak kell következnie. „*A legidősebbek közülünk harminc évesek: így legalább egy évtizedünk van arra, hogy megvalósítsuk műveinket. Mikor negyven évesek leszünk, más, nálunk fiatalabb és ügyesebb emberek kihajítanak minket a kukába, mint a haszontalan kéziratokat.*” (Marinetti, 1909). A fasiszták magukat szintén a fiatalok pártjának definiálták (lásd: Gentilétől származó idézet az előző fejezetben), így a két csoport közti kapcsolat ebből a szempontból is érthető. A harmadik pont, a folyamatos megújulási vágy, ami elsősorban az építészetben jelenik meg, a technika és a modernitás iránti vonzalom, a folyamatos előrehaladás. Sant’Elia idézete, miszerint minden generációnak fel kell építeni a saját városát, teljesen egybeesik a következő Mussolinittól származó idézettel. „*Minden generációnak képesnek kellene lenni a saját ízlése szerint átépíteni a városokat.*” (Mussolini, 1988) Ezek a kapcsolódási pontok kellettek ahhoz, hogy a két csoport kezdetben nagyon erős támogatói bázist jelentsen egymásnak.

Idővel Mussolini rájött, hogy a futuristák által képviselt irányzat már nem vállalható fel, sem úgy mint fasiszta, sem úgy mint nemzeti építészeti stílus. A futurista eszme egyre kevésbé volt összeegyeztethető a fasiszta ideológiával, míg előbbi csoport rombolni akart és elszakadni a múlttól, addig Mussolini pártjának pont az ókori Római Birodalomhoz való visszatérés, az arra épülő új birodalom felépítése jelentette ideológiájának egyik bázisát. Így kapóra is jöhetett

neki a futurizmus elfajzott művészetté való nyilvánítása – amit elsősorban a Hitlertől érkező nyomás miatt hozott meg –, ezzel az új irányzatoknak (racionalizmus, funkcionalizmus, stb.) adva felemelkedési lehetőséget. A futuristák közül Marinetti próbálta racionalista irányzatként feltüntetni a művészeti irányzatot, azonban már nem sikerült a hatalom közelében maradnia (Brunetti, 1993).

Ebben a fejezetben a futuristák és a fasiszták kapcsolatát, a két mozgalom ideológiáját mutattam be. A Marinetti által alapított művészeti csoport a fasiszta ideológia elterjedésében, népszerűsítésében nagyon jelentős szerepet játszott és a későbbi építészetre is hatást gyakorolt. Az 1920-as évektől a fasiszta pártnak már elég nagy volt az önálló támogatói bázisa, hogy ne legyen szüksége a futuristák pártfogására, folyamatosan csökkentették a két csoport közti összetartozást, mígnem a futurista irányzat képviselői a hivatalos ideológia szerint végleg kegyvesztetté váltak.

4. A FASISZTA ÉPÍTÉSZET: KIÜRÍTENI A VÁROSOKAT!

A nagyvárosok és a városok mint közösségi egységek alapvetően szemben álltak a fasiszta ideológiával. Elsősorban azért, mert ott alacsonyabb a születési arány, mint vidéken, csökken a népességnövekedés üteme és a termékenység. Mussolini kiemelt fontosságúnak tartotta a népességnövekedés kérdését, elsősorban az észak-olaszországi iparközpont városokat tartotta felelősnek az olasz házasságok számának csökkenéséért, illetve a gyermekvállalási hajlandóság visszaeséséért. Mussolini törekvéseinek gátját látta a mutatók csökkenő trendjében. Ez szerinte döntő jelentőséggel bírt a birodalommal válás, az olasz nemzet újbóli felemelkedése vagy gyarmattá váló visszahúzódásának kérdésében (Horn, 1991). Az európai városmintára, mint rákfenére tekintett, amiktől meg kell szabadulnia az olasz nemzetnek.

Az ideológiai ellentéteken kívül gazdasági, társadalmi, politikai és egészségügyi vonatkozásai is voltak a város és az urbanizációellenességnek. Az első világháború utáni magas belső migráció óriási átalakításokat igényelt volna a városok, tartományszékhelyek szerkezetében, melyek magas költségekkel jártak volna. Az infrastrukturális igények kielégítésére számottevő mennyiségű erőforrást kellett volna allokálnia az államnak, aminek teljesítése az infláció és a magas államadósság következtében gondot jelentett volna már rövidtávon is. Az urbanizáció növekvő igényt jelentett új közintézményekre, iskolákra, kórházakra, templomokra, közhivatalokra. Ezen kívül magában hordozta új utak, közműellátási szolgáltatások kiépítésének szükségességét is.

Politikai szempontból a növekvő lakosságú városokra folyamatos, potenciális veszélyforrásként tekintett Mussolini és a fasiszta párt, ezzel párhuzamosan az olasz nemzet népességének csökkenése továbbra is aggasztotta. A városokban – főleg a strukturális adottságai miatt, mint például a magas népsűrűség – sokkal könnyebben alakulhatnak ki és szerveződhetnek olyan csoportosulások, melyek később aktivizálhatják magukat a fasiszta politika ellen. A tüntetéseket, sztrájkokat, az állammal – tehát a fasiszta párttal – szembeni ellenállást mindenképpen elkerülendőnek tartották (Donati, 2010).

A fasizmus más szempontokat figyelembe véve sem támogatta a nagyvárosokat. A zsúfolt, sűrűn lakott helyeken gyorsabban elterjedhetnek a betegségek – abban az időben a tuberkulózis –, ezzel nem csak az olasz birodalom és a nemzet nagysága volt potenciális veszélyben, de növekvő egészségügyi kiadásokat is jelentettek (Horn, 1991).

A problémák orvoslásán és az urbanizációs folyamatok kezelésén túl Mussolini személyes céljai megvalósítása érdekében kezdett bele a városalapításba és az építészet politikai célú felhasználásába. A fasiszta vezér célja egy új olasz birodalom megépítése volt, mely az antik Római Birodalomhoz hasonló hírnevet és tündöklést hozott volna az olasz nemzet egységének. Ehhez kapcsolódott a fasiszta ideológiának egyik alapja, a régmúlthoz való kötődés, a dicsőséges Római Birodalomhoz való hasonulási és újbóli felemelkedés utáni vágy. Emellett Mussolini saját személyének kiemelkedő jelentőségét is bizonyítani akarta. Azonban a *Duce* sokkal nagyra vágyóbb alkotásokkal kívánta ezt elérni, mint a császárok diadalíveikkel. Az új városok létrehozása megoldást jelentett az urbanizáció okozta kihívásokra, viszonylag kezelhető méretű településekre osztotta a lakosságot, így kevésbé kellett tartani a nagy létszámú, szervezett ellenállástól. Az új városok Mussolini személyi kultuszát, nagyságát és a népről való gondoskodásának képét erősítették, valamint hírnevét, hatalmát is szimbolizálták.

A városok hosszú ideig maradandó nyomot hagynak a környezetben, Mussolininak ezért jelentettek kiváló lehetőséget saját fontosságának a kifejezésre. A betonból és időtálló anyagokból felépített, viszonylag kontrollált lélekszámmal rendelkező városok sokkal alkalmasabbak a fasizmus és Mussolini céljainak elérésére és azok hosszú távú konzerválására, mint a vidéki települések, amik bármikor könnyen formálhatóak, átrendezhetőek, képük tetszés szerint, bárki által módosítható (Janulardo, 2009).

Mussolini a fasizmus eszméjébe foglalt, Római Birodalmat dicsőítő ideológiáját is kihasználta saját nagyságának hangsúlyozására. Példaképként Augustus császárt állította, aki a Római Birodalom egyik legjelentősebb személye volt a *Duce* szemében. Nem csak az elért katonai sikerei miatt vonzódott a római császárhoz, Augustus építészetben elért kimagasló munkásságát is csodálta. Itália vezetőjeként kiemelkedő mennyiségű építészeti alkotást hozott

létre, viaduktok, színházak, közterek, templomok kapcsolódnak nevéhez. Mussolini igyekezett méltó utódja lenni választott példaképének.

4.1 Urbanizáció helyett dezurbanizáció

Ebben a fejezetben az előző részben már említett, fasiszta városépítészeti törekvéseket fejtem ki bővebben. A városépítési projektek már a nevükben is megtévesztőek lehetnek, hiszen a megalapított települések nagy része nem nevezhető városnak a szó valódi értelmében. Sem a településen élő lakosság száma, sem magának a településnek a földrajzi kiterjedése nem indokolja, hogy ezeket város elnevezéssel illessük. Ezzel Mussolini is tisztában volt, olyannyira, hogy kezdetben Littoria települését – az elsőt az alapítottak közül – nem kívánta városnak tekinteni. A propaganda miatt azonban hamar világossá vált, hogy a város megnevezés lényeges szempont (Nuti, 1988). Másik érv a város megnevezés használata mellett, hogy ezzel Mussolini urbanizációként tudta beállítani a tulajdonképpen dezurbanizációs törekvéseket. Erősíteni tudta a saját maga és Augustus császár közti párhuzamot, még jobban a birodalomépítő szerepében tudott tetszelegni. Tudva, hogy Olaszország az európai városok szülőföldje, a város elnevezés még jobban erősítette az olaszokban a büszke hagyományokra épülő új korszak kialakulásának reményét.

Ezért is gondolom, hogy az elnevezés sokkal inkább volt politikai töltetű üzenet, mint pontos településkategória meghatározás, így az egyszerűség és a szakirodalomban használt kifejezéssel való egyezés miatt én is a város kifejezést alkalmazom a dolgozatomban, még akkor is, ha ez közigazgatási szempontból a legtöbb esetben pontatlan megfogalmazásnak számít. Ezeknek a városoknak a létrehozása más mögöttes politikai célokat is tartalmaz, mint amiket már a korábbiakban említettem. A fejezet első felében ezeknek a közvetett politikai céloknak a bemutatásával foglalkozom, valamint a városépítészetnek, mint az emberek fasizmushoz való hozzáállásában játszott szerepét vizsgálom. A fejezet második felében a városok struktúrájának és felépítettségének vizsgálatával igyekszem igazolni azok megtervezettségé mögött rejlő fasiszta ideológiai háttér jelenlétét.

A belső migrációval járó urbanizációs folyamatok során a vidékről a városba költöző emberek célja, hogy jobb életkörülmények között élhessenek, hogy kihasználhassák a városban remélt lehetőségeket. Ezekkel a társadalmi folyamatokkal szemben Mussolininak és a fasiszta pártnak úgy kellett kommunikálnia az ország népességének nekik kedvező módú elosztását, hogy a vidékről városba költözött emberek ne kitelepítésnek éljék meg a kisvárosokba, közepes méretű településekre való felülről vezérelt költöztetést. Annak ellenére, hogy a teljes hatalom a párt kezében összpontosult és a népesség döntő többsége erősen szimpatizált velük, fontos

volt, hogy elégedetlenségektől mentesen valósulhassanak meg ezek a projektek. Úgy gondolom, hogy erre okot adhatott volna a vidéki embereknek, hogy a várakozásaiktól eltérő helyre kellett költözniük. Azonban a párt médiahasználatát és propagandáját felhasználva vált lehetségessé Mussolininak, hogy az ország népessége, de elsősorban az érintett társadalmi rétegek úgy fogják fel ezeket az erős állami kontroll alatt tartott, irányított letelepítési folyamatokat, mint az olasz nemzet érdekében végrehajtott politikai döntéseket.

A korábbiakban már utaltam arra, hogy a fasiszta ideológia urbanizációellenességnek meghatározó indoka volt a népesség nagy számának együttélése miatti veszélyérzet. Az új városokba való betelepítés célja a veszélyesnek ítélt, túlnépesedett városok vagy provinciák fragmentálása volt. Bár általában könnyű megközelíthetőség jellemezte a városokat, hiszen új utakat és legtöbbször vasútvonalakat is terveztek az egyszerű elérhetőségért, mégis sokkal kezelhetőbbek voltak a nagyvárosoknál. Nem szolgáltak megfelelő helyet tömegdemonstrációkra, hiszen már kiterjedésükből adódóan sem voltak elég jelentősek, hogy figyelemfelkeltő méretű tüntetést szervezhettek volna a városokban. Ezt a célt szolgálta a városok megtervezettség és struktúrája is, erre a fejezet második felében térek ki.

A városok felépítésének azonban van egy másik, politikailag jelentős vonzata, mely a fasiszta párt népszerűsítésére, szimpatikusabb képben való feltüntetésére kiválóan alkalmas cél volt. A fasizmus során Mussolini irányítása alatt, pontosabban 1926 és 1946 között 146 város épült Olaszországban belül, és másik 46 város a gyarmatokon (Jamrik, 2011). Ha átlagosan ötezer fős településeket számítunk – mint amekkorára tervezték ezeket –, akkor Olaszországban belül közel hétszázötven-ezer, míg összesen majdnem egy millió embernek adott új otthonot és segítette elő a letelepedését a fasiszta párt. Eltekintve minden politikai, ideológiai nézőponttól, ez említésre méltó teljesítmény, melynek elérése méltán szolgálhat bázisul egy párt pozitív megítélésében. Úgy gondolom, hogy a fasiszta párt sikeresen összemosta a városba vágyó migránsok és a saját politikai érdekeit. A városok megépítése bizonyította az olasz nép valós igényeivel való törődését. Ezek az intézkedések főleg a fasiszta pártot megelőző kormány sokszor inkompetensnek tartott és rendkívül keményen kritizált döntéseivel szembeállítva válnak még meggyőzőbb teljesítménynek. Az emberek elhihették, hogy a Nemzeti Fasiszta Párt elsődleges célja az országon belüli jobb életkörülmények megteremtése, hogy a nemzet tagjai méltó módon élhessenek az újjászülető olasz birodalomban.

Úgy gondolom, hogy az új települések létrehozása felfogható a Fasiszta párt Olaszország fellendüléséért és az olasz népért tett fáradozásaiként is. Az emberekben azt a képet erősíti, hogy a párt figyelembe veszi a nép igényeit, azoknak a kielégítésére törekszik. A magas migrációból és urbanizációból az feltételezhető, hogy az olaszok szeretnének városokban élni

jobb életkörülmények között, szeretnének elszakadni a vidéktől, a vidéki élettől. Ezt szem előtt tartva a Nemzeti Fasiszta Párt új városok alapításába kezd az igények kielégítése miatt, megteremti a lehetőségeket arra, hogy az emberek a vágyaikat, igényeiket követve folytassák életvitelüket. Időközben figyelembe veszi a nagyvárosokban potenciális társadalmi és egészségügyi veszélyforrásokat is. Így a fasiszta pártnak nem csak a jóságosságát, de részben a védelmező szerepét is lehet hangsúlyozni, hiszen a betegségek, fertőzések terjedésének megelőzése és az olasz népesség növekedésének eszméje is fellelhető tetteinek háttérében. Ezt a gondolatmenetet követve könnyen juthattak arra a következtetésre, hogy a fasiszta párt valóban alkalmas az ország irányítására, betölti a gondoskodó állam szerepkörét.

Az ország irányítására való rátermettség igazolható azon keresztül is, hogy az új lakóterületeket addig lakatlan, terméketlen területeken alakították ki. Az emberek számára erőt és nagy hatalmat sugároz a környezet nagymértékű átalakítására való képesség, a lakhatatlan lakhatóvá változtatása. Ezzel könnyű párhuzamba állítani a bevezető fejezetben említett, a világ egészét felidéző mesterséges szigetcsoportot, hiszen hasonlóan az olasz városokhoz, a lakhatatlant lakhatóvá tenni ideológia mentén készültek a szigetek tevei is. Közvetve nagy hatást gyakorolhat az embereknek az ideológiához kapcsolódó attitűdjére, ha folyamatosan tapasztalják az emberfeletti munkával létrehozott alkotásokat. A fasiszta párt megítélését javíthatta, hogy nem csak egy, vagy néhány alkalommal volt képes nagy horderejű, maradandó terveket megvalósítani, hanem közel kétszáz alkalommal. Nem csak a munka nagysága által támasztott kihívásokat győzte le a párt, de mindezt rengetegszer meg tudta ismételni.

Az erő és a hatalom – amit a városépítések sikeresen reprezentáltak – biztosíthatta az olasz népet arról, hogy az ország irányítása biztos kezekben van, a fejlődés, a válságból való kilábalás lehetséges, ha ez a párt vezeti az országot. Ezzel a fasizmusnak, mint ideológiának a támogatottságát és elfogadottságát is növelték, hiszen az emberek alapvetően szeretnek az erősek, győztesek, hatalmon lévők mellett állni, az ő ideológiájukat elfogadni etalonnak. Nem állítom, hogy a fasizmus közvetlenül az új városok építésével tett szert óriási támogatottságra, de úgy gondolom, közvetve nagyban támogatta és megerősítette az emberekben azt a tudatot, hogy az újbóli felemelkedés, az ideológia szerinti új birodalom létrejötte a fasiszta ideológiát követve lehetséges.

A fejezet eddigi részében leírtam, hogy melyek azok a lényegesebb, meghúzóó ideológiai tartalmak, amelyek az új városok felépítése során felmerülhettek. Bemutattam, hogy a párt és ideológia szempontjából miért volt jelentősége a városalapítási munkáknak, valamint igyekeztem azokat a gondolatmeneteket is kifejteni, amik a nép hozzáállását tükrözhetik, a témán keresztül a fasiszta párthoz vagy ideológiához való kapcsolatukra hatnak. A fejezet

következő részében építészeti szempontok alapján mutatom be ezen városok struktúrájának főbb jellemzőit. Ezeken keresztül példákkal támasztom alá azt az állításomat, miszerint a városoknak kiemelkedő szerepe volt a fasiszta ideológia népszerűsítésében és az ideológia hétköznapi életbe való beépülésében.

4.2 Új városok megtervezése

Ahogy már említettem, az anti-urbanizációs, ruralizációs törekvések hatására az 1920-as évek közepén Mussolini elhatározta, hogy a Róma környéki lápok, mocsarak lecsapolásával nem csak termőföldre változtatja az addig terméketlen területet, de a térképen addig üres foltként jelölt részt öt várossal népesíti be. Az öt település Rómától nem messze, az Örök Város és a tenger közti területen épült fel, az olaszul *Agro Pontino-Romanó*nak nevezett területen. Az öt- és hatezer fő közöttire tervezett települések átlagosan két év alatt készültek el, és nagyjából egy sémára épültek. Littoria (ma már Latina) városa volt az első, melyet 1932-ben alapítottak. A város alapja és kinézete sok közös jegyet visel a később épült négy másik város (Saubadia, Pontinia, Aprilia, Pomezia) és az azt követő közel kétszáz jellegzetességével. *Agro Pontino* lecsapolása és betelepítése után újabb lakatlan területek kerültek megreformálásra, mint *Tavoliere* és *Foggiano*.

A városok felépítésére pályázatokat írtak ki, melyek elbírálásáért Marcello Piacentini, a *Duce* főépítésze felelt (Jamrik, 2011). Piacentini rendkívül elhivatott volt a fasiszta Olaszország ügyében és tisztában volt az építészet, főleg Mussolini városainak jelentőségével. A főépítést nagy tisztelet övezte a racionalista építészek között, elhivatottságát Giuseppe Pagano építész megfogalmazása is jól szemlélteti, miszerint „... *Olaszország összes építésze tagadhatatlanul nagy és nagylelkű felelősségérzetet tulajdonít [Piacentinek]*.” (Pagano, 2008) A pályázatok meghirdetésekor és elbírálásakor sok szempontot figyelembe vettek, melyek közül többnek kétségbe vonom objektív voltát. Például Gustavo Giovanni olasz építész és mérnök, aki Piacentinivel együtt társalapítója volt a *Architettura e Arti decorative* című építészeti lapnak, a következő módon írja le egy általa elképzelt város tervét:

„Miután jól megtanultuk azt, hogy máshol hogy csinálják, haza kell térnünk és a saját ügyes olasz érzékünkkel működni tovább. Az új községeknek olyannak kell lenniük, hogy ne változtassák meg nagyban a környezetüket, tisztelve eközben a modernséget és a hasznosságot. Legyen egy kompakt, de nem túl magas házakból álló központjuk, ami a központi tér köré épül, a tér legyen nyugodt, mint az antik közterek, távol a forgalomtól; az alkotásnak [...] nem

szabad túl kemény szabályokat követni és ha lehet, a tipikus helyi sémákból kell inspirációt meríteni, (...) a jó érzés és a jó ízlés formájának mindenképpen nagyon egyszerűnek és nagyon olasznak kell lennie.” (Giovannoni, 1936, o 17–18.)

Tehát egy racionalista, fasiszta városnak egyszerűnek kell lennie, ahol Olaszország adott régiójának ismertetőjegyei kerülnek előtérbe. A jó ízlés és a jó érzés fogalmát viszonylag nehéz meghatározni, a bírálóbizottság döntött ezekről a feltételekről.

Voltak azonban ennél jóval konkrétabban meghatározott elvárások is a beadott tervekkel szemben, először is kerülni kellett a vas, a vasbeton és minden fém elem használatát – hiszen arra az iparban volt szükség –, mindezt a szerénység (*modestà*) jegyében (Nuti, 1988). Az általam felhasznált forrásokban nem találtam egyértelmű utalást arra, hogy elvárás lett volna a városok alaprajzának szögletes alakja vagy az úthálózat sugárútszerű tervezése, azonban a legtöbb város alaprajzáról elmondhatóak ezek az ismertetőjegyek. Csakúgy, mint a központi tér jelentőségéről, hiszen a legtöbb városnál – főleg, amik egy szolgáltatás, munka ellátásával foglalkozó városok voltak, mint például a bányavárosok közül a leghíresebb, Carbonia – a központi tér jelentette a közéleti lehetőségek egyetlen színterét, a város élhetővé tételéhez szükséges összes, funkciót betöltő épület a tér körül helyezkedett el (Nuti, 1988). A tér köré és közelébe építették az iskolát, a polgármesteri hivatalt, a templomot, a közintézményeket, a fasiszta párt székházát és minden olyan hivatalt és intézményt, ami fontos szerepet játszott az emberek életében. Littoria város térképének és alaprajzának képe a melléklet 1. és 2. sorszámú fotóján látható.

Az ezekben a városokban élő emberek mindennapjaiban a fasiszta ideológia erős szerepet játszott. A városok általában szigorúan tervezett, monoton házakból álltak, közösségi életre egyedül a központi tér, a *piazza* nyújtott lehetőséget. Itt szervezték meg a fasiszta párt gyűléseit, az ünnepeket is, és a központi tér környékén lehetett elintézni a hivatalos ügyeket is. A tér kialakításakor hangsúlyos szerepet kapott a fasiszta párt székháza. Olyan épületet kellett tervezni, ahol a plakátok és felhívások jól láthatók és szembetűnően kihelyezhetők, emellett méltó módon, egyetemes és tartós karakterrel kellett kialakítani ezeket (Pagano, 2008, o 14). Úgy gondolom, hogy a tervezés és a megvalósítás során cél volt egy olyan atmoszféra kialakítása, melyben az emberek a fasizmushoz tudják kötni a mindennapi élet történéseit. Ha hivatalos ügyeket kell intézni, vagy közösségi életet szeretnének élni, akkor azt jóformán csak a *piazzán* tehetik, vagy azt kellett kiindulási pontnak venni, közel a párt épületéhez. Az életük

szinte minden lényeges mozzanata a fasiszta párt figyelme alatt történik. Az, hogy ez a figyelem oltalmat ad és védelmez, vagy inkább ellenőriz, az csupán nézőpont kérdése.

A központi tér elrendezésének aprólékos megtervezettségét és a fasiszta ideológia építészetben való megjelenését érdemesnek találtam jobban megvizsgálni. Sabaudia és Littoria városának példáján keresztül mutatom be az általános vonásokat, melyek többnyire érvényesek más városokra is. Ahogy már említettem, a tér a gazdasági, a kulturális élet és a vallás találkozásának központja a városnak, kialakítása többnyire szögletes és párhuzamos struktúrájú, sugárút-szerűen itt keresztezték egymást a város legjelentősebb útjai. Sabaudia és Littoria esetén ez Rómába vezető utakat is jelentett. A téren átlósan helyezkedett el egymással szemben a templom és a *Casa del Fascio*, azaz a Nemzeti Fasiszta Párt székháza. Összeköttetésben állt tehát a civil élet, a politikai élet és a vallás, bár a templom és a székház vagy polgármesteri hivatal közti távolság jelentősen nagyobb, mint e másik két épület közötti. A templom elhelyezése idézi a római kori fórumok (*fori*) kialakítását, ahol a központi tér szélére építették a bazilikákat, templomokat. A polgármesteri hivatal távolabb helyezkedett el a többi adminisztratív funkciójú épülettől, ezzel is hangsúlyozva annak hatalmát és fontosságát (Caprotti, 2007). A melléklet 3. számú fotóján *Sabaudia* tere látható a tér fölé magasodó toronnyal.

A város vertikális és horizontális tagoltsága szintén lényeges szereppel bírt. Gustavo Giovannonit idézve is látszik, hogy a város épületeinek nem volt szabad túl magasra törniük (Giovannoni, 1936). Ez alól kivételt jelentett a *Casa del Fascio* és a polgármesteri hivatal tornya, valamint a templom tornya. Bár a templomtorny jól látható volt a főtérről, maga a templom nem, sokszor fák takarták el az épületet (Caprotti, 2007). A fasiszta ideológia, bár nem volt kimondottan vallásellenes, a városaiban mégis kizárólag a saját, ideológiailag fontos épületeit akarta kiemelni. Ezt támasztja alá a párt főhadiszállása és a polgármesteri hivatal szimbolikusan megkülönböztetett elhelyezése Sabaudia városában. A Rómából a városba vezető út egészen a polgármesteri hivatal tornya alá vezet, míg a *Casa del Fascio* épülete a város négy legnagyobb útjának metszéspontjában helyezkedik el (Caprotti, 2007).

Mivel alapvetően földszintes házakat terveztek a városokban, amelyek főként lapos tetővel rendelkeztek, a tornyok nagyban uralták a főtér panorámáját. A fasiszta párt így azt a hatást kívánta elérni, hogy az emberek kicsinek és jelentéktelennek érezzék magukat a fasiszta párt befolyásával, erejével szemben.

Véleményem szerint a fentiekből jól érzékelhető az építészet és a tervezettség jelentősége a városok építése során. Főleg az első városok felépítése volt a propaganda szempontjából is nagyon jelentős lépés, állandó médiafigyelem övezte a munkálatokat és az átadást is. Az

információk, városról készített képek és cikkek nem csak az országon belül, de nemzetközi szinten is híressé váltak (Nuti, 1988), ezért különösen lényeges volt, hogy minden tökéletesen legyen megtervezve és megvalósítva. A párt nem kívánta kockáztatni a negatív kritikát, legfőképpen a külföldi sajtó bírálatát szeretne volna elkerülni.

Számomra nehezen kapcsolható össze a fasiszta ideológia által hangsúlyozott antik Róma fontossága, a régi tisztelete és a faszizmus idején megvalósuló városépítészeti stílusirányzat. Elsősorban azért, mert a várostervezés során célszerű volt kerülni a díszítettséget és az íves formákat, előnyben kellett részesíteni a szögletes vonaltervezést és az egyszerűséget. Ha figyelembe vesszük a stílus kialakulása során nagy hangsúlyt kapó Amerika és Nyugat-Európa ellenességét, az ezektől az irányzatoktól való eltérésre való törekvést (Nuti, 1988), akkor könnyebben magyarázható az építészet és az ideológia kapcsolata, de az antik Rómához való kötődés ezzel az érveléssel sem igazolható. Egyik kapcsolódási pont a modern kori város káosza és az ókori városok tervezettségé közötti kontraszt, a fasiszta városokra a teljes tervezettség jellemző, mely szemben áll minden renddel ütköző formával és épülettel. Az ókorban elsősorban a római katonai kolóniák és a görög gyarmatok voltak a nagy gondossággal megtervezett városok. Ugyanez a tervezettség és precizitás jellemezte az antik Róma építészetét is, ám a kreativitás és a változatosság sokkal kiemelkedőbb szerepet kapott, nem úgy, mint a fasiszta építészetben. A fasiszta ideológiának ehhez a lényeges pontjához csak minimális szinten kapcsolódik az építészet. A tervezés-megvalósítás folyamatokra kevésbé az ideológiai, mint inkább politikai és hasznosságnak nevezett célok voltak hatással. Pontosabban az ideológiából inkább annak erősségét, befolyását fejezték ki az épületeken és a városok kialakításával, a dicső régi birodalommal való hasonulás helyett.

4.3 Mussolini: épületek vagy média?

Ebben a fejezetben Mussolini saját személyi kultuszának és saját népszerűségének kiépítésére tett törekvéseit mutatom be, amelyeket az új városok építése és a városok – elsősorban Róma – átépítése kapcsán fontosnak tartok kiemelni. Bár elmondható, hogy vannak a *Duce* személyének méltatására megépített terek, parkok, esetleg épületek, de úgy gondolom, hogy Mussolini elsősorban alkotó és megújító szerepben akart feltűnni ahelyett, hogy saját magáról készített szobrok kihelyezését rendelte volna el a városokban.

Mussolini újságírói gyakorlata nagyban elősegítette a sajtómegjelenéseken keresztül a népszerűsítési indexének növekedését. Mussolini és a Fasiszta Párt irányítása alatt a tömegmédia propaganda célú felhasználása rendkívül jelentős és hatékony volt, kontroll alatt tartották az olaszországi média nagy részét. A városalapító műveletek kezdeti és befejezési

fázisában maga Mussolini is részt vett, nem kétséges, hogy elsősorban saját népszerűségének kiépítése és a róla alkotott kép egyre pozitívabbá formálása céljából. A területek lecsapolására és helyreállítására irányuló kezdeti munkálatok, valamint a város átadására rendezett ünnepség során Mussoliniról több fotó készült. Más fotókon a *Duce* egy traktoron ülve hétköznapi munkással szerepel (4. melléklet) vagy *Littoria* város főutcáján sétál egy évforduló alkalmával (5. melléklet).

Rengeteg átalakítás és épületfelújítás történt az Örök Városban a fasiszmus húsz évig tartó uralkodása alatt, az új épületek felépítésével együtt kapta meg Róma azokat a városjegyeket, melyek nagy részét azóta is magán viseli. Csakúgy, mint III. Napóleon Párizs újratervezésekor, Mussolini és főépítészei sem voltak tekintettel a városlakókra, mikor egész lakónegyedek lerombolásáról döntöttek az új birodalomhoz méltó városkép kialakítása céljából. Mussolini a nagyobb volumenű építkezések – és sok embert érintő munkálatok, mint például aratás – kezdetén mindig óriási médiajelenléttel vett részt. Napilapok és filmek (Mieli, 2010) készültek a *Duce* várost szépítő munkálatai kezdetéről, amikor teljesen hétköznapi ruhában áll feketeingesei közt, és saját kezűleg kezd el megtisztítani egy háztetőt a tetőcserepektől, majd csákánycsapásokkal indítja meg a bontási munkálatokat és jelentősegteljesen taszítja mélybe a törmeléket. Erről az eseményről készült filmben felváltva vannak képsorok Mussoliniról és a vezért utánzó, munkálatokat végző munkások tömegéről, mintha a *Duce* tettén százak felbuzdulva követnék vezérüket, ezzel társadalmilag pozitív visszhangot adva az átépítési, bontási munkáknak. A 6. számú mellékleten egy ilyen munka során készült kép látható.

A modern politikában Vlagyimir Putyin orosz elnök nagyon hasonló eszközökkel próbál minél pozitívabb szerepben feltűnni. A *Duce* viselkedésével megegyezően Putyin is rendkívül sokoldalú emberként mutatkozik az orosz nép előtt. Amíg Mussolini a képeken és filmekben csákányozott, traktort vezetett és a szántóföldeken aratott, addig Putyin önvédelmi technikákról készít oktatóvideókat és a legkülönbözőbb élethelyzetben készült fotók készülnek róla, például pillangóúszás közben a fagyos tóban vagy vadászat alkalmával.

4.4 Mussolini gigászi felhőkarcolói

Több szakirodalom úgy véli, hogy Mussolini idején a fasiszta építészet – eltekintve a nem megvalósult tervektől – sokkal élhetőbb, elfogadhatóbb és esztétikai szempontból is jobb épületeket hagyott hátra az utókor számára, mint amilyenek a Hitler irányítása alatt lévő német nemzetiszocialista építészet alkotásai voltak. (Jamrik, 2010b; Sudjic, 2007). Ez elsősorban nem azzal indokolható, hogy az olasz művészek tehetségesebbek vagy jobb tervezők lettek volna, hanem azzal, hogy Mussolini egy bizonyos ponton túl nem akart beleszólni az építkezésekbe.

Voltak általa preferált projektek, melyek megbuktak túlzott költségigényesség miatt, vagy mert az építészek egy józanabb csoportjának sikerült lebeszélni a *Ducet* tervéről. Hitlerrel ellentétben nem próbált az építész-tervező szerepében tetszelegni, inkább az építő vezér képét szerette volna kialakítani magáról, csakúgy, mint ahogyan azt példaképe, Augustus és más császárok tették az ókori Rómában. Hitlerhez hasonlóan Mussolininak is voltak nagyravágyó, vagy megvalósíthatatlan és a valóságtól teljesen elrugaszkodott építészeti tervei, de ezeket nem próbálta meg mindenáron megvalósíttatni. Az olaszok nem csak a vezért látták a *Duce* személyében, de egyben Augustus utódját és emellett Róma megújítóját is, aki példaképeként választott császára nyomdokaiba lépve igyekezett minél maradandóbb nyomot hagyni Róma városképének kialakításában.

Mussolininak vágya volt, hogy Olaszországban épüljön fel az akkori világ legmagasabb épülete. A 335 méter magasra tervezetett, *Mole Littoria* névre keresztelt sport- és szabadidő komplexumra épülő felhőkarcolónak csak azért nem kezdték meg az építési munkálatait, mert a Mussolinihoz közel álló építészeknek és művészeknek egy csoportjának sikerült meggyőznie a vezért arról, hogy a felhőkarcoló mellett eltörpülnének az ókori Róma épületei, rontana az Örök Város összképén. (Popular Mechanist, 1925). A mellékletben szereplő fotón jól látható, hogy a tervezett épületmonstrum valóban rendkívül szürreálisan hatott volna Róma látképére, a Szent Péter Bazilika csúcsa egy vonalban van a felhőkarcoló torony részének kezdeti pontjával – ezt a méretbeli különbséget még akár a Bazilika távolságának is be lehet tudni –, az Angyalvár épülete azonban már-már nevetségesen kicsinek tűnik a fotón, az alapján figyelhető meg a tervezett épületmonstrum grandiozitása. (7. melléklet) A *Mole Littoria* szemléltető példa Mussolini valóságtól elrugaszkodott építési hajlamára és a felhőkarcolók iránti vágyakozására. Az *E.U.R.* névre keresztelt modern épület negyedben is szeretett volna megvalósítani egy felhőkarcolót, de ezt a rendkívül magas építési költségek miatt később saját maga vetette el (Jamrik, 2011).

Ebben a fejezetben Mussolini és az építészet kapcsolatáról írtam. Bemutattam, hogy személyi kultuszát Mussolini elsősorban nem az épületeken keresztül próbálta erősíteni, hanem inkább az építkezési munkálatok során készült rövidfilmekkel és fotókkal, a propaganda segítségével igyekezett tetszelegni az olasz nép előtt. A rengeteg újságcikk és televízió bejátszás során Mussolini a hétköznapi emberből lett vezér szerepét próbálta minél inkább magára öltetni, aki ért a csákányozáshoz és a traktorvezetéshez is, tisztában van a hétköznapi emberek mindennapi életével, ismeri és képes bármikor belehelyezkedni bármilyen élethelyzetbe. A *Mole Littoria* példáján keresztül szemléltettem Mussolininak gigantikus léptékű városátépítési terveit, azonban ezeknek a terveknek a megvalósítása költségesség vagy

esztétikai szempontok miatt nem valósult meg. Mussolini sikerrel használta fel az építkezéseket arra, hogy elhitesse az ország lakóival Olaszország vezetésére való rátermettségét. Valamint arra is, hogy Augustus császár méltó utódjaként képes egyidejűleg az antik Római eszmék felelevenítésével egy új dicső itáliai birodalmat kiépíteni és eközben megreformálni, modernizálni a városokat, ezzel együtt az egész országot. A következő fejezetben azokat az építkezési munkálatokat fogom vizsgálni, melyek az olasz nagyvárosokat érintették. Elsősorban a Rómát érintő átalakításokat emelem ki, mert úgy gondolom, hogy ezek a bírtak a legnagyobb jelentőséggel.

5. VÁROSÁTALAKÍTÁSOK OLASZORSZÁGBAN

Ebben a fejezetben azokról az épületekről és építkezésekről írok, amelyek hatást gyakorolhattak a fasiszta ideológia népszerűsítésében, az emberek mindennapi életébe való beépülésében. Elsősorban arra szeretnék rávilágítani, hogy az új városok megtervezettségéhez hasonlóan, a városok átalakítását is aprólékos tervek szerint, a fasiszta ideológiát követve hajtották végre. Olaszországban a fasizmus idején a legtöbb jelentős nagyvárosnak megváltozott a városképe, elsősorban a főterek átalakítására került sor. A fővároson kívül az egyik legjelentősebb változás talán Torino központját érintette, de Milánó, Nápoly, Bologna, Firenze és Palermo is máig maradandó nyomait őrzi a fasiszta korszak városrendezési munkálatainak.

A továbbiakban célszerűnek tartom a Róma városára való fókuszálást, mert itt történt a legtöbb és a legjelentősebb átalakítás. Az előző fejezetben bemutattam, hogy Mussolini hajlandó volt lemondani a gigászi épületek megépítéséről, ennek ellenére Róma városa rendkívül komoly átalakításokon ment keresztül. Ezek során nem vették figyelembe a lerombolandó lakások számát és a munkálatok miatt kitelepítendő családokat sem. A cél az ókori Rómához méltó város megteremtése volt, melyben egyszerre kapott helyet a *Colosseum* és az *Ara Pacis*, az Augustus császár dicsőségére épített modern, üvegből és fémből készült emlékmű. Az Örök Város szimbolikus és kiemelt jelentéssel bírt a fasiszta ideológiában, az új birodalom építésének alapjait a régi birodalom romjain kezdték el, összekapcsolva a teret az idővel.

5.1 Modernizáció

Mussolini a városok átépítését, fasiszta ideológiát sugárzó alkotások megépítését nem *ad hoc* jelleggel irányította, ahogyan az átalakított városok kiválasztása sem véletlenszerűen történt. A munkálatokat mindig az olasz városok megreformálásáért folytatott harcként állította be a

propaganda, melyek elsősorban fejlettebb városokat, provinciaközpontokat és megyeszékhelyeket érintettek. A nyugati országokkal való versenyképesség megtartásához – azaz versenyképesség lehetőségének megteremtéséhez –, a fejlődés és a modernizáció volt a kulcs. Szükséges volt az országon belüli különböző földrajzi térségek felzárkóztatásához és a modern technológia minél több helyen való alkalmazásához. Olaszország nagy része Európához képest elmaradott volt, gondot okoztak az országon belüli kulturális és gazdasági különbségek is. Mussolininak egyszerre volt célja a városok modernizációja, az infrastruktúra fejlesztése, a fasiszta ideológia és az új birodalom mítosz erősítése. Gió Ponti, a korszak egyik kiemelkedő építész a következőt mondta az akkori építészet nagyszerűségéről. Az idézetben megtalálható mindhárom általam felsorolt cél – a modernizáció, az infrastruktúra és az olasz nép nagyszerűségének méltatása:

„Rómától Genován, Velencén, Bolognán, Torinón keresztül Firenzéig példaszerű repülőtereket, vasútállomásokat, stadionokat, fürdőket [...] grandiózus templomokat; [...] csodálatos egyetemeket és iskolákat építettünk; az összes tengerparton utolérhetetlen tengeri kolóniákat és mesés szép tengerpartokat emeltünk a magasba [...] olyan ragyogó bíróságokat, könyvtárakat és közintézményeket [építettünk] melyekhez máig nincs hasonló, mindenhol kormányépületeket, [...] egy páratlan civilizációért.” (Ponti, 1941, o 65.)

Azzal, hogy Mussolini a városok modernizációját és az építkezést tűzte ki célul, egyszerre több csoport szimpátiáját is elnyerte a népesség körében. A modernizáló, építő és tenni akaró ember képét alakította ki magáról, aki az első világháború utáni nehézségekből képes kimozdítani az országot, rengeteg munkahelyet teremtett, ezzel a fokozatosan növekvő munkanélküliséget szorította vissza. Valamint megszerezte az építészek legnagyobb részének szimpátiáját, rengeteg pályázatot írtak ki a különböző közintézmények, közterek átalakítására és megépítésére. A nyertes pályázók a fasiszta, racionalista építészeti irányzatot követve olyan épületeket hoztak létre, amik az erőt és a hatalmat sugározzák.

5.2 Műtőasztalon az Örök Város

A városátépítési munkálatok legjobban Róma városát érintették. Mussolini vezetése alatt egész városnegyedek tűntek el és épültek fel. Az építkezések mögötti cél az új birodalom kiépítése és az emberek identitástudatának nevelése volt. A munkálatokat két csoportba lehet sorolni, az

egyiket a rombolás, míg másikat a teremtés jellemzi. Először az első csoportba tartozó munkálatokat fejtem ki, ide tartoznak a közlekedési és egyéb átalakítások, majd a második kategóriába tartozókat írom le, elsősorban a Világkiállításra készült városnegyed, az E.U.R. példájával alátámasztva állításaimat.

5.2.1 Rombolva teremteni

A ma ismert Róma centrumának nagy része magán viseli a fasiszta építészet romboló munkáját. A legnagyobb átalakításoknak a Capitolium, a Colosseum és a Forum történelmi öröksége esett áldozatul (Sudjic, 2007), de a Szent Péter Bazilika környékén is jelentős átépítések történtek. Mussolini célja egy olyan városközpont kialakítása volt, melyben a kiemelkedő jelentőségű emlékműveket könnyen meg lehet közelíteni, már távolról észrevehetőnek kell lenniük, és nem állhatják el felesleges, az emlékművekhez nem méltó épületek (lakóházak) a látképet. Róma belvárosának térképét vizsgálva könnyen észrevehetőek a nagy gondossággal megtervezett főutak, korzók. A fő nevezetességekhez vezető egyenes utakon sétálva azok már messziről láthatóak, jóval az úti célhoz érkezés előtt feltűnik az emlékmű.

5.2.1.1 Történelmi központ

Az egyik legszemléletesebb példa Róma úthálózatának optimalizálására a *Via dei Fori Imperiali*, mely a Colosseumot és a *Piazza Venezia*t köti össze. Az utat a *Marcia su Roma* tizedik évfordulójára emlékezve építették meg 1931. és 1932. között. Összesen háromszáz ezer köbméter földet és törmeléket hordtak el, emellett négyezer római lakost kellett kiköltöztetni csak ebből a zónából az építkezések miatt (Protezione Civile Comune di Roma, 2010). A kitelepített lakók nem térhettettek vissza lakóhelyükre, mert az út kiépítése a lakóházak teljes lerombolását jelentette. Az építkezésekről a 8. és a 9. melléklet fotói tanúskodnak.

Az úthálózat átszervezésével, felújításával sikerült egy olyan modern városközpontot kialakítani, mely rendkívül gazdag, jól megközelíthető, jól látható történelmi, kulturális látnivalókkal. A 10. mellékleten látható térképen jól látszik a jelentősebb emlékműveket összekötő úthálózat tervezettsége, melyek a *Piazza della Repubblica*, a *Santa Maria Maggiore*, a *San Giovanni Laterano*, a *Circo Massimo*, a *Ponte Garibaldi*, az *Area Sacra* és a *Quirinale* nevezetességekkel bezárt alakzaton belül találhatóak. Az előbb meghatározott városrészen megfigyelhetjük, ahogyan a legtöbb út egy nevezetességnél kezdődik, vagy oda érkezik, és széles sugárutak keresztezik egymást. Mindezzel Mussolini az antik Rómához való visszatérést, a lakosoknak a római birodalomhoz fűződő kapcsolatát és a római identitást erősítette. Így a mindennapi élet részévé váltak a dicső korok monumentális alkotásai, az emberek büszkeségére hatott, hogy az utcán sétálva szembetalálkoztak olyan nagyszerű alkotásokkal, mint a

Colosseum vagy a Fórum Románium. Ezzel Mussolini megerősítette a fasiszta ideológia által közvetített eszméket, mint az olasz nép kiválósága, már az ókortól való felsőbbrendűsége. A régi építészeti remekművek mindennapi életbe való beágyazásával az olaszoknak könnyebb volt azonosulni a fasiszta párt eszméivel, azaz az újra felemelkedő, a háború veszteségei után is talpra álló és megújuló Itália képével, az új Római Birodalom megszületésével.

5.2.1.2 Szent Péter Bazilika

A történelmi városközpont útjainak megreformálása mellett Mussolini másik kiemelkedő jelentőségű romboló-teremtő projektje a *Via delle Conciliazioni* megépítése volt (11. melléklet). Bár a munkálatok kevesebb erőfeszítéssel és kiköltöztetéssel jártak az érintett városrészen belül, alapvetően sokkal kisebb kaliberű munkálatokat igényeltek. Mussolini számára talán fontosabb volt, mint a fent már említett történelmi központ átalakítása. Az út a *Piazza San Pietro* és a *Castel Sant' Angelo* között húzódik. A Bernini által tervezett *Piazza San Pietro* jellegzetessége az úgynevezett *colonnato*, azaz a teret két oldalról körülölelő oszlopsor, mely az egyház vigyázó karjait, az általa nyújtott oltalom biztonságát szimbolizálja. A *Duce* által terveztetett és megépített út az Angyalvártól nyílegyenesen vezet a Bazilikához, a tér oltalmán keresztül. Ezzel az átalakítással az egyház és a fasizmus közti kapcsolat erősségét próbálta közvetíteni. A fasiszta Róma és a Vatikán közötti kapcsolat jelentősége fontos eleme volt az ideológia pozitív megítélésének. Ezzel az átalakítással közelebb hozta az egyházat és a civil-politikai életet. A fejezethez kapcsolódó mellékleten jól látszik, hogy konkrét háztömböket kellett a földdel egyenlővé tenni ahhoz, hogy ez a rendkívül széles, mindkét oldalon gyalogosjárdával ellátott sugárút létrejöhessen. Ez azonban nem jelenthetett akadályt, ha Mussolini és a fasizmus megerősítése volt a cél.

Ebben az alfejezetben két jelentős példán keresztül szemléltettem Mussolini városátépítési tevékenységeit Róma városában. A történelmi városközpont útrendszerének és látképének megreformálása valamint a Vatikán és a város közti *Via delle Conciliazioni* létrehozása rengeteg munkával és átalakítással járt, több ezer embernek kellett búcsút mondania otthonának. Ám Mussolini sikeresen hozta közelebb az emberekhez az ókori Róma remekműveit és az egyházat, ezzel támogatva a fasiszta ideológia elterjedését, erősödését és egyidejűleg a saját népszerűségét is növelte. A következő részben az 1942-es Világkiállításra készült városnegyed, az *EUR* megépítéséről és elsősorban a fasiszta ideológia népszerűsítése szempontjából lényeges elemekről írok.

5.2 A modern város képe

Az *EUR* vagy E42-nek nevezett római kerület az 1942-ben tervezett római Világkiállításra tervezett és részben felépített kiállítóterület, mely a város történelmi központjának szélétől hozzávetőleg hét kilométerre található. A városrész elnevezését a római Világkiállítás olasz fordításának a kezdőbetűiből álló mozaikszóról kapta (*Espozizione Universale di Roma*), az E42 elnevezés az *Espozizione del '42*-re utal. Az Expo kiemelkedő fontosságú lett volna a fasiszta propaganda és az építészet szempontjából, a bezárása után nem bontották volna el az épületeket – mint ahogyan a Világkiállítások után ez más országokban is gyakori –, hanem Róma egy új kerületének szánták a tengerpart felé való terjeszkedés újabb lépéseként. Az E42 a második világháború miatt nem került megrendezésre, ennek ellenére az építkezések egy része megkezdődött és be is fejeződött. Az elkészült épületek ma is állnak, legnagyobb részük használatban is van, a kerületnek Róma népességének növekedésével mára teljes a kihasználtsága.

Az *EUR*-t az építése során a grandiozitás jellemezte, a fasiszta építészet modern városképének alapjait fektette le az öt tervező, akiket Mussolini megbízott a tervezéssel. Kiemelt cél volt a megközelíthetőség és az erős infrastruktúra, hogy a városból és a tenger felől is könnyedén és gyorsan el lehessen érni. A városból öt fő útvonalon lehetett megközelíteni, ezek közül a fasiszta szempontból is érdekelt, leggyorsabb a *Via dei Fori Imperiali*-ba vezetett, mely utat Mussolini kezdeményezésére építettek. Jellemző a fasiszta építészetre, hogy több mint kétszáz-ezer férőhelyes parkolót is építettek, melynek befogadóképességét könnyen megduplázhatóra tervezték a források szerint (Pagano, 2008).

A városnegyed tervezettsége az új olasz városokra emlékeztet, szabályos vonalvezetésű, és a terveket csak ritkán töri meg egy-egy kimagasló épület csakúgy, mint a frissen alapított városokban a *Casa del Fascio* tornya. Az egyik legnevesebb, említésre méltó épület az Olasz Civilizáció Épülete (*Palazzo della Civiltà Italiana*), melyet a „Négyszögletes Colosseum” névvel is illetnek, az épület a fasiszta építészet kiváló példája. Magassága kirívó, a Róma belvárosában lévő *Villa Borghese* park magasan fekvő pontjáról is látható, az építészeti jegyek egyszerre tükrözik a római építészetben használt boltíveket – ezek a Colosseumnál is megfigyelhetők –, valamint a fasiszta építészet merev vonalvezetését, mint a négyszögletes formák, az egyszerű kialakítás. Díszítésében is az ókori építészet remekeire hasonlít jobban: az egész épület fehérmárvánnyal van borítva. Itt az anyaghasználat során továbbra is figyeltek a különböző fémek használatának elkerülésére, a fehérmárvány pedig a tisztaságot, az

egészségességet és ezzel az erőt sugározza az épületet figyelőknek. Az épület a 12. számú mellékleten látható.

Az *EUR* lehetőséget jelentett a fasiszta pártnak arra, hogy az új városok építése és a nagyvárosok központjának, körzeteinek átalakítása után egy olyan emlékezetes és maradandó várost, városrészt hozzon létre a semmiből, mely már sokkal kifinomultabb és megtervezettebb elemekkel rendelkezik, mint az előbb említett építési munkák. Egy nagyvárosnak, főleg egy fővárosnak kerületet építeni sokkal nagyobb kihívást és ezért sokkal nagyobb elismerést jelent, mint kis-, közepes méretű településeket alapítani.

Az *EUR* tervezett épületei már a kiforrott fasiszta építészet elemeit tükrözték, ötvözve egyrészt a modern kor szokásait a futurista építészet, az utilitarizmus és a racionalizmus jegyében, másrészt az ókori Róma tervezettségét és kecses íveltségét. Politikai szempontból a fasiszta ideológiát kevésbé erőszakos és agresszív módon szimbolizálták, mint például *Sabaudia* főterén magasodó torony. Az *EUR* letisztultságával továbbra is az erőt, a hatalmat jelképezi, ám ezt már palástoltabb, kevésbé szembetűnő módon teszi. Közelről még mindig az uralkodást és a felsőbbrendűséget sugallja, ám távolabbról szemlélve jóval könnyebben belesimul a városképbe.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban a XX. századi Olaszországban uralkodó fasizmus példáján mutattam be az építészet politikai célú felhasználásának széleskörű alkalmazhatóságát. A dolgozatban vizsgált időszakban Mussolini által hozott intézkedéseken keresztül jól szemléltethetővé válik a politika és az építészet kapcsolata valamint a politikai-építészet fogalma. Mussolini a hatalomra kerülése után közel kétszáz város megalapítását rendelte el döntő részben Olaszországban, részben az olasz gyarmatokon. A városok alapításával egyszerre sikerült reagálni a háború utáni Itália gazdasági és szociális nehézségeire, ezen kívül lehetőséget teremtett a *Duce* személyes terveinek megvalósítására is, saját népszerűségének növelésére és a fasiszta ideológia elterjesztésére is. Ehhez kapcsolódóan érdekesnek tartottam feltárni, hogy Mussolini mennyire erősen élt az építészetet adta lehetőségek eszközével, hogy saját kultuszát kiépítse és megerősítse, a fasizmus eszméjét elterjessze és megszilárdítsa az olasz népben, valamint, hogy az építészen kívül milyen eszközöket használt fel az előbbi célok eléréséhez. Tanulmányom fő fókusza ezen kérdések megválaszolására irányult, kiegészítve a fontosabb ideológiai háttér bemutatásával.

A dolgozat első fejezetében a XX. századi diktátorok példáján keresztül a politikai hatalom és az építészet között tapasztalható szoros kapcsolatot vizsgáltam: a Hitler által irányított Németországban és a sztálini Oroszországban. A felhozott példák alapján helytállónak tűnt kiinduló hipotézisem, miszerint az Olaszországban történt átalakítások, építészeti alkotások elsősorban Mussolini személyi kultuszának megerősítésére szolgáltak. Az európai diktátorok tervein kívül bemutattam a hatalom és az építészet XXI. századra jellemző trendjét, a fejezetben az olajsejkek gazdasági befolyása és grandiózus várostervei között vontam párhuzamot.

A dolgozat második fejezetében a futurizmust, a fasizmust és a két ideológia közti kapcsolatot mutattam be, hiszen mindkét ideológiai irányzat erős hatással volt a másik ismertségének elterjedésében. A két ideológia közti erős hasonlóság miatt kezdetben szoros volt a kapcsolat a két csoport tagjai között, de később eltávolodtak. A futurista irányzat vezető alakjai bíztak benne, hogy a futurizmus képes lesz a fasiszta ideológia művészeteként fennmaradni, azonban az sem az építészetben sem más művészeti ágakban nem valósult meg, sőt a futurizmust végül maga Mussolini nyilvánította „elfajzott művészetté”.

A dolgozat harmadik fejezetében került bemutatásra a végső következtetéseimet nagyban meghatározó, alapvetően a dolgozat fő tartalmi részeként szolgáló elemzés, amelyben az újonnan épült olasz városok szerkezetéből és kialakításából levont következtetéseket mutattam be. A fasiszta ideológia erős hatással volt az építményekre és a városok alaprajzáinak megtervezésére egyaránt, megállításaimat *Sabaudia* és *Littoria* város példáján keresztül támasztottam alá. A városok tervei elkészítésében közreműködő építészek az emberek mindennapi életébe való befolyás fontosságára fektettek nagy hangsúlyt, az újonnan alapított városok jellemzője a központi tér jelentősége. A tereket uraló fasiszta építmények, mint *Casa del Fascio* és a polgármesteri hivatal tornya megtörte a többi épület egysíkúságát, az emberek fölé tornyosulva hirdette a fasiszta ideológia szilárdságát, hatalmasságát és a köznap életben betöltött szerepének kiemelt fontosságát. A fejezetben kifejtettem bővebben azt is, hogy a városok felépítése rengeteg lehetőséget adott Mussolininak arra, hogy a szigorú felügyelete alatt működő állami média minél több alkalommal tudja őt szerepeltetni és a mindennapi hírek középpontjába állítani. A városok alapításával Mussolininak sikerült az emberekben erősíteni az Itália életében betöltött szerepét valamint kialakítani és tovább formálni saját munkásságának nagyságát és Augustus császáréhoz hasonlítását.

Mussolini hatalmának megszilárdítása érdekében a nagyobb városok központjait is átépítésre ítélte, dolgozatom negyedik fejezetében ezzel a jelenséggel foglalkozom. Tekintettel arra, hogy Rómát érintették a legkomolyabban az átalakítási munkálatok és ezeknek a hatása mindmáig jelentős maradt, dolgozatomban csak az olasz fővárossal foglalkoztam. Az általam

vizsgált két legjelentősebb átalakításon átesett városrész a *Via dei Fori Imperiali* és a *Via della Conciliazione*. Mindkettő rendkívül jól szemlélteti a városban véghezvitt romboló-teremtő munkálatokat, míg az *EUR* városnegyed felépítését már a fasiszmus ideológiájának nagyságát, annak teremtő tevékenységét szimbolizáló alkotásnak ítélt meg. Az építkezések célja az olaszok identitástudatának, népük történelmi jelentőségének erősítése valamint az ideológia nagyságának és hatalmának szimbolizálása volt, ezen kívül szerepük praktikus szempontból sem volt elhanyagolható.

A dolgozatban tett megállapítások alapján összességében úgy látom, hogy a Mussolini által irányított építészeti beavatkozások és városalapítások mögött megtalálhatóak a politikai célok, azonban azok elsősorban nem a saját személyi kultuszának megteremtésére irányultak. Az építészet közvetett felhasználása szerepet játszott a Mussoliniről alkotott kép kialakításában, döntő szerepet mégis a médiaszereplés jelentette, amire kitűnő indokként szolgáltak a városátadó ünnepek vagy a római épületek bontásának megkezdése. A *Duce* saját magáról a minél több mindenhez értő, de hétköznapi ember szerepét vette magára, hogy az olasz nép szemében a szeretett vezér kép alakuljon ki róla. Az építészetre gyakorolt hatása inkább a fasiszta ideológia széleskörű reprezentálására adott lehetőséget, amit a városok megtervezése és kialakítása után rendkívül tudatosan használt.

Forrásjegyzék

- Artefascista.it. (2013). Elérés 2014. április 19., forrás <http://www.artefascista.it/LITTORIA%20-%20FASCIO/immagini/%28WEB%29%28OK%29-6--Littoria---map.jpg>
- Brunetti, F. (1993). *Architetti e fascismo*. Firenze: Alinea.
- Caprotti, F. (2007). Destructive creation: fascist urban planning, architecture and New Towns in the Pontine Marshes. *Journal of historical geography*, 33(3), 651–679.
- Cohen, M. (2010). Mussolini's Influence on Rome. Elérés 2014. április 19., forrás <http://courses.umass.edu/latour/Italy/Mussolini/index.html>
- Donati, C. (2010, december). Città di fondazione fascista. *InStoria*. Elérés 2014. április 19., forrás http://www.instoria.it/home/citt%C3%A0_fondazione_fascista.htm
- Falconcity of Wonders. (2014). Taj Arabia. Elérés 2014. április 19., forrás <http://falconcity.com/Tajmahal.asp>
- Fekete, I. (2010, június). Még a fasiszta kiáltvány szerzője is szembefordult Mussolinivel. *Múlt-kor történelmi portál*. Elérés 2014. április 19., forrás http://mult-kor.hu/20100629_meg_a_fasiszta_kialtvany_szerzoje_is_szembefordult_mussolinivel
- Gentile, G. (1925, prilis). *Manifesto degli intellettuali fascisti*. Elérés forrás http://digilander.libero.it/education/dati_box/STO_3/MANIFESTO_INTELL_FASCI STI.pdf
- Giovannoni, G. (1936). *L'Urbanistica e deurbanizzazione*. Roma.
- Horn, D. G. (1991). Constructing the Sterile City: Pronatalism and Social Sciences in Interwar Italy. *American Ethnologist*, 18.(3.), 581–601.
- Horváth, T. (2005, május). Kommunista honfoglalás: Sztálinváros építői. *Múlt-kor történelmi portál*. Elérés 2014. április 19., forrás <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=9584>

- Jamrik, L. (2010a). A kommunizmus diadala: Sztálin világ-felhőkarcolója és a 6 000 tonnás Lenin - FALANSZTER. Elérés 2013. március 24., forrás http://falanszter.blog.hu/2010/10/31/a_kommunizmus_diadala_sztalin_vilag_felhokarcoloja_es_a_6_000_tonnas_lenin
- Jamrik, L. (2010b, január). Germánia: a Harmadik Birodalom leendő világ-fővárosa Adolf Hitler vázlatai alapján - FALANSZTER. Elérés 2013. március 24., forrás http://falanszter.blog.hu/2010/10/05/germania_a_harmadik_birodalom_leendo_vilag_fovarosa_adolf_hitler_vazlatai_alapjan
- Jamrik, L. (2011, január 29). 192 várost alapított Mussolini: a fasizmus felhőkarcolói és kolóniai. *FALANSZTER*. Elérés 2014. április 19., forrás http://falanszter.blog.hu/2011/01/29/192_varost_alapitott_mussolini_a_fasizmus_felhokarcoloi_es_koloniai
- Janulardo, E. (2009, március). La città futura. *INStoria*. Elérés 2014. április 19., forrás http://www.instoria.it/home/citt%C3%A0_futurismo_fascismo.htm
- Littoria. (2013). *Scrivimi.it*. Elérés forrás http://www.scrivimi.net/azienda_allegati_galleria_fotografica/115015-1903.jpg
- Marinetti, F. T. (1909). *Fondazione e manifesto del futurismo*. Párizs: Edizioni del Cavallino.
- Mediateca Roma. (1932a, február 17). Roma - Centro italiano Studi Americani - visita del Principe di Piemonte - Edifici in via di demolizione alle spalle del Campidoglio; si scorgono delle impalcature a ridosso del Vittoriano (probabilmente è in fase di costruzione la facciata dell'attuale Museo del Risorgimento). Elérés 2014. április 19., forrás <http://www.mediatecaroma.it/mediatecaRoma/ricerca.html?show=14&index=&jsonVal=&filter=&query=archiveName%3AAluceFondoLuceCronologico&refId=12&id=ILO010029763>

Mediateca Roma. (1932b, február 17). Roma - Centro italiano Studi Americani - visita del Principe di Piemonte - Operai al lavoro nei pressi del Colosseo. Elérés 2014. április 19., forrás

<http://www.mediatecaroma.it/mediatecaRoma/ricerca.html?show=14&index=&jsonVal=&filter=&query=archiveName%3AAluceFondoLuceCronologico&refId=12&id=IL0010029749>

Mediateca Roma. (1936a, prilis). Il Duce inaugura i silos granari - Il Duce guida un trattore FIAT in occasione dell'inaugurazione del Granaio dell'Urbe. *Mediateca Roma*. Elérés 2014. április 21., forrás

<http://www.mediatecaroma.it/mediatecaRoma/ricerca.html?show=14&index=11466&jsonVal=&filter=&query=archiveName%3AAluceFondoLuceCronologico&id=IL3000018987&refId=12>

Mediateca Roma. (1936b, prilis). XII Assemblea del Turismo Internazionale - I partecipanti alla XII Assemblea del Turismo Internazionale in piazza della Rivoluzione a Sabaudia. *Mediateca Roma*. Elérés 2014. április 21., forrás

<http://www.mediatecaroma.it/mediatecaRoma/ricerca.html?show=14&index=28&jsonVal=&filter=&query=sabaudia&id=IL3000019258&refId=12>

Mediateca Roma. (1937, június). Roma - Centro italiano Studi Americani - visita del Principe di Piemonte - Veduta del tratto iniziale della spina di Borgo ridotto in macerie. *Mediateca Roma*. Elérés 2014. április 21., forrás

<http://www.mediatecaroma.it/mediatecaRoma/ricerca.html?show=14&index=&jsonVal=&filter=&query=archiveName%3AAluceFondoLuceCronologico&refId=12&id=IL0010032971>

Mieli, P. (2010). *Il piccone risanatore - Le opere pubbliche del ventennio*. Rai 3.

- Mussolini, B. (1988). In *La Costruzione dell'utopia: architetti e urbanisti nell'Italia fascista* (o 207.). Róma: Edizioni Lavoro.
- Nagy, J. (2004). GENTILE ÉS CROCE KIÁLTVÁNYA, 2004(4.). Elérés forrás
<http://epa.oszk.hu/00100/00186/00019/manifnj.html#ele>
- Nuti, L. (1988). La città nuova nella cultura urbanistica e architettonica del fascismo. In Ernesti G. (Szerk), *La Costruzione dell'utopia. Architetti e urbanisti nell'Italia fascista* (o 231–246).
- Pagano, G. (2008). *Architettura e città durante il fascismo*. Olaszország: Jaca Book.
- Partito Nazionale Fascista. (1921, november). Programma del Partito Nazionale Fascista. *InStoria*. Elérés 2014. április 19., forrás
http://www.instoria.it/home/programma_partito_nazionale_fascista.htm
- Ponti, G. (1941). Potremo salvarci, dalle false tradizioni e dalle ossessioni monumentali!? In *Architettura e città durante il fascismo* (o 65.). Olaszország: Jaca Book.
- Popular Mechanist. (1925). World's Tallest Building Planned for Rome, 43.(2), 181.
- Private Island Inc. (2013). Private Island Inc. *The World Islands - Dubai - United Arab Emirates, Asia - Private Islands for Sale*. Elérés 2013. március 25., forrás
<http://www.privateislandsonline.com/islands/the-world-islands-dubai>
- Protezione Civile Comune di Roma. (2010). Monumenti maggiori. SPQRoma. Elérés forrás
http://www.spqroma.it/images/pdf/monumenti%20maggiori_fori%20imperiali.pdf
- Romadascoprire.it. (2010). EUR | ROMA. *Romadascoprire*. Elérés 2013. március 23., forrás
<http://www.romadascoprire.it/eur>
- Sant'Elia, A. (1914, július). *L'architettura futurista*. Róma, Olaszország. Elérés forrás
http://www.architetturafuturista.it/_manifes.htm
- Senato della Repubblica. (1934, december 18). Mussolini cammina in una strada di Littoria, alla testa di un folto gruppo di autorità fasciste - Reparto Attualità - Scheda fotografica

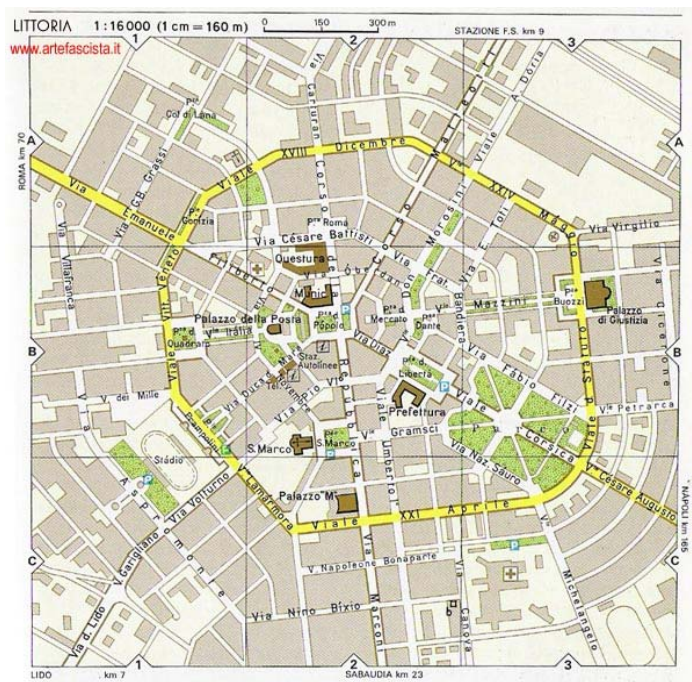
- Istituto Luce - Cinecittà - Senato della Repubblica. *Senato della Repubblica*. Elérés 2014. április 21., forrás <http://senato.archivioluce.it/senato-luce/scheda/foto/IL0010035030/12/Mussolini-cammina-in-una-strada-di-Littoria-alla-testa-di-un-folto-gruppo-di-autoritagrave-fasciste.html?start=36>

Senato della Repubblica. (1935, február 18). Mussolini demolisce con un piccone il tetto di un edificio. *Senato della Repubblica*. Elérés 2014. április 21., forrás <http://senato.archivioluce.it/senato-luce/scheda/foto/IL0010030469/12/Mussolini-demolisce-con-un-piccone-il-tetto-di-un-edificio.html>

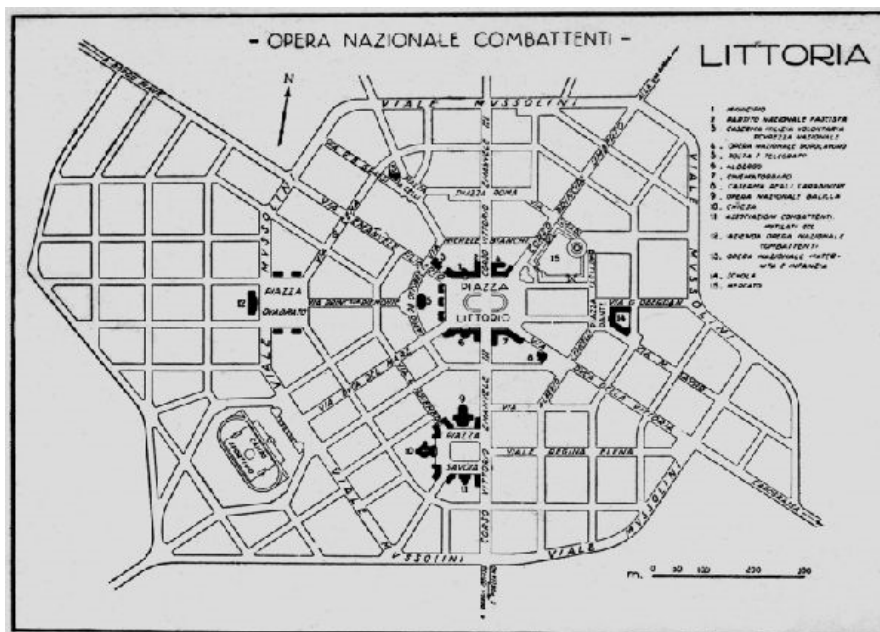
Sudjic, D. (2007). *Épület-komplexus*. Budapest: HVG kiadó Zrt.

The Playmania. (2012). About us | Ski Dubai - Indoor activities for kids - Things to do in Dubai - Dubai, Mall of Emirates. *The Playmania*. Elérés 2014. április 19., forrás <http://www.theplaymania.com/skidubai>

Melléklet

1. Latina város térképe. Forrás: (Artefascista.it, 2013)

2. Littoria város alaprajza. Forrás: („Littoria”, 2013)

3. Sabaudia Polgármesteri hivatal és a hivatalhoz épített torony. Forrás: (Mediateca Roma, 1936b)

4. Mussolini traktort vezet. Forrás: (Mediateca Roma, 1936a)

5. Mussolini Littoria utcáján sétál. Forrás: [\(Senato della Repubblica, 1934\)](#)

6. Mussolini egy épület bontása közben. Forrás: [\(Senato della Repubblica, 1935\)](#)

7. Mole Littoria. Forrás: (Popular Mechanist, 1925)

8. A Via dei Fori Imperiali építése a Colosseumra nézve. Forrás: (Mediateca Roma, 1932b)

9. A Via dei Fori Imperiali építése a II. Viktor Emánuel emlékműre nézve. Forrás: (Mediateca Roma, 1932a)

10. Róma történelmi városrésze az úthálózat megreformálása után. Forrás: (Cohen, 2010)

11. A Via della Conciliazione építése. Forrás: (Mediateca Roma, 1937)

12. Az Olasz Civilizáció Épülete. Forrás: (Romadascoprire.it, 2010)